

УДК 63.3(2)47

Д. В. Коротенко

*Дніпропетровський національний університет
імені Олеся Гончара*

**ЗМІНИ В СТРУКТУРІ МІСЬКОЇ ПОЛІЦІЇ
КАТЕРИНОСЛАВСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ
НАПРИКІНЦІ 70-х рр. XIX ст.**

Проаналізовано основні проекти з посилення міської поліції Катеринославської губернії.

Ключові слова: Катеринославська губернія, посилення поліції, поліцейський стражник, пристав, городовий, чин.

Проанализированы основные проекты усиления городской полиции Екатеринославской губернии.

Ключевые слова: Екатеринославская губерния, усиление полиции, полицейский стражник, пристав, городской, чин.

The article analyzes the main projects of strengthening of the municipal police of Ekaterinoslav province.

Key words: the Ekaterinoslavskaya province, strengthening of police, police soldier, police officer, a policeman, official.

Діяльність поліції Російської імперії завжди цікавила суспільство, а з появою передумов для її вивчення перетворилася на важливий предмет дослідницького аналізу, яким вона залишається і нині. Актуальність питання і зацікавленість усіх активних прихильників розвитку України як правової держави переводить цю проблему із чисто науково-дослідної сфери до сфери практичної політики. Очевидно, що увага до історії поліції в цілому і міської поліції Російської імперії зокрема обумовлена низкою чинників. Метою даної статті є висвітлення проблем, з якими доводилося стикатися поліції в деяких містах Катеринославської губернії наприкінці 70-х рр. XIX ст.

Треба зазначити, що тема функціонування міської поліції в Україні в другій половині XIX ст. не дуже широко висвітлена в літературі. Насамперед це дисертаційні дослідження О. О. Самойленко [1; 2], В. М. Петровського [3], присвячені вивченню функціо-

нування поліції окремих міст України в дореволюційний період. Необхідно підкреслити, що вивчення питання щодо функціонування міської поліції на сучасному етапі проводиться на основі аналізу діяльності загальної губернської поліції в тій чи іншій губернії. Так, слід зазначити, що в роботах С. О. Гомонової [4], Н. І. Горлової [5], Ю. Б. Сисуєва [6], Ю. А. Холода [7] та інших дослідників, що займаються проблемами регіональної історії, важливе місце посідає саме дослідження діяльності поліції в містах. Багато уваги до вивчення функціонування поліції приділено в роботах О. Н. Ярмиша [8; 9; 10], навчальних посібниках за редакцією В. М. Куріцина, Р. С. Мулукаєва, В. П. Корякова, В. В. Альхіменко [11; 12] та ін.

Важливо зауважити, що метою дослідження цієї статті є висвітлення певних проблем, які виникали у функціонуванні загальної міської поліції в губернському місті Катеринославі, торговельно-промислового центрі губернії – Ростові-на-Дону та посаді Азові, що на той період також вирізнявся з-поміж інших міст своїм стратегічним та економічним значенням.

У другій половині XIX – на початку XX ст. Росія переживала значний економічний підйом. У зв'язку із цим зазнавали певних перетворень міста, торговельно-промислове значення яких виходило на перший план. Загальна поліція до середини XIX ст. організаційно складалася з міських поліцейських управлінь у містах і повітових поліцейських управлінь у сільській місцевості. Виходячи з «Тимчасових правил», уведених 25 грудня 1862 р., можна сказати, що міська поліція Російської імперії середини XIX ст. була в цей період, скоріше, адміністративним, ніж правоохоронним органом.

У 1873 р. було введено в дію принцип вільного найму на роботу в поліцію, збільшувалася платня, призначено пенсії, нагородження за вислугу років і деякі інші пільги. За пропозицією МВС, затвердженою 9 липня 1878 р. Комітетом міністрів, у великих містах ввели посади околodочних наглядачів, створили кінно-поліцейську варту, збільшили пішу поліцію [13, с. 51].

Таким чином, структура міської зовнішньої поліції набула такого характеру. Очолював міське поліцейське управління поліцмейстер. Він призначався губернатором і формально йому підпорядковувався. У Катеринославській губернії посаду поліцмейстера було запроваджено в містах Катеринославі та Ростові. Крім нагляду за

діяльністю поліцейських, до обов'язків поліцмейстера входив нагляд за виконанням постанов вищої влади, спостереження за моральністю городян, турбота про чистоту й безпеку вулиць, нагляд за порядком, а також заарештованими в міській в'язниці. До його функцій також віднесено було збір відомостей про іноземців, які мешкали в місті [13, с. 51].

Окрім того, у 1876 р. в Катеринославі було запроваджено посаду помічника поліцмейстера, хоча це питання обговорювалося ще з 1864 р. У Ростові питання про заснування посади помічника поліцмейстера ставилося неодноразово – у 1863 та 1868 рр., але посаду так і не було впроваджено. Помічник завідував канцелярією та здійснював нагляд за діловодством. До канцелярії поліцмейстера входили секретар, столоначальник, два помічники столоначальника, бухгалтер, реєстратор та архіваріус.

Наступними за старшинством у міській поліції були поліцейські наглядачі. Вони не відповідали за якусь певну територію, а були, скоріше, інспекторами, які стежили за правильністю виконання молодшими поліцейськими чинами їх службових обов'язків. Міста ділилися на частини, кожна з яких очолював дільничний пристав та його помічники. Так, Катеринослав і Ростов-на-Дону були поділені на три дільниці. Пристав відповідав за всю організацію поліцейської служби на ділянці: розстановку постів, графіки чергувань, проведення занять з городовими, первинний розшук за скоєння злочину, арешт злочинців, допит їх по гарячих слідах. До його обов'язків входили також нагляд за поведінкою публіки в громадських місцях і «припинення пустих розмов при високих особах» [14, с. 185].

Територія поліцейської дільниці поділялася на райони, за кожним з яких наглядав околочний. Нижчим чином міської поліції вважався городовий. Число городових у місті залежало від кількості жителів. Згідно з «Установою поліції» в середньому один городовий призначався для нагляду за 400 особами, один із п'яти – старшим городовим. На десять городових призначався один поліцейський наглядач. Слід зазначити, що поліція посаду Азова підпорядковувалася саме поліцейському наглядачеві.

На відміну від столиць, де діяв особливий підрозділ – кінно-поліцейська варта, провінційні міста не мали такого маневреного загону, а тому тут існувала особлива посада кінного городового. Кінні та піші городові входили до складу єдиної служби зовніш-

ньої поліції, мали однакові права й обов'язки. Різниця полягала в тому, що піший городовий мав постійну ділянку, за стан порядку в якій ніс повну відповідальність, а кінний городовий такої ділянки не мав – головним його обов'язком була допомога та сприяння в роботі пішому городовому на вулиці при проведенні різноманітних заходів.

Городові виконували основну роботу з охорони правопорядку в містах. На них покладалося широке коло обов'язків, насамперед зовнішній вуличний нагляд. Городові повинні були забезпечувати охорону громадського порядку на вулицях і площах. Вони стежили за чистотою та санітарною гігієною міста, пожежною безпекою городян, наглядали за дотриманням правил випасу худоби, своєчасним прибиранням сміття, безпекою бруківок, наявністю піску, яким гасили пожежі й посипали доріжки під час ожеледиці. Якщо на території поліцейської ділянки знаходилася церква, городові оберігали порядок під час богослужінь і хресної ходи, здійснення православних обрядів. Крім того, поліцейські повинні були довідуватися про стан здоров'я людей на своїй ділянці. Про все це вони мали доповідати у щоденних рапортах. Вони контролювали безпеку вуличного руху, рознімали бійки, стежили за свіжістю продуктів, якими торгували на базарах, припиняли безлади й лайки. Нижні чини міської поліції допомагали здійснювати розшук злочинців, що переховувалися від слідства й суду, а також затримувати підозрілих осіб. До їх компетенції входило і негласне спостереження за засланцями.

Слід зазначити, що позбавлення поліції непритаманних їй функцій «Тимчасовими правилами» не завадило появі нових, невластивих загальній поліції повноважень, а саме допомоги політичній поліції (жандармерії) у пошуку революціонерів та антиурядових елементів. Це закономірне явище, адже персони нон грата для Російської імперії частіше за все ховалися серед звичайних громадян або в районах, де поліція не мала змоги швидко реагувати на інциденти. Зрозуміло, що без допомоги з боку загальної поліції жандармерія не змогла би кваліфіковано виконувати свою роботу. Але з часом «допомога» жандармерії в пошуку політичних злочинців обернулася однією з головних функцій загальної поліції, що торкнулося й Катеринославської губернії.

В основі реформування поліції в Катеринославській губернії МВС убачало реформування саме тих районів, де більше, ніж в ін-

ших, існувала загроза політичних заворушень та революційної діяльності. Необхідність посилення поліції була зумовлена також зростанням чисельності населення в Катеринославській губернії, а разом із тим і збільшенням кількості злочинів. Це райони басейна Азовського моря (Маріупольський повіт) та річок Дніпра й Дону (Ростов-на-Дону, Нахичевань і Таганрозьке градоначальство, посад Азов).

У червні 1878 р. Катеринославському поліцмейстеру, Ростовському предводителю дворянства і міському жандармському управлінню були розіслані листівки від пропагандистів соціал-демократичної партії. Вони містили попередження про те, що свою революційну діяльність соціал-демократи тепер будуть вести в місті Ростові. Це було першим поштовою на шляху до посилення поліції в Катеринославській губернії. Дуже швидко було прийнято рішення ввести посади сищиків для розшуку цих пропагандистів, для чого губернатору з державної казни видавалося 1000 крб.

Зауважимо, що в Ростові напруженість ситуації спостерігалася ще наприкінці 60-х рр., губернатори Г. О. Кригер, В. Д. Дунин-Барковский неодноразово клопотали про збільшення штату поліції та, відповідно, фінансування [15, л. 31]. Ситуація погіршилася після того, як були відкликани козацькі полки, скасовані кінні жандарми і заборонено використання нарядів військових чинів для нічних обходів [15, л. 31 зв.]. Обтяжувало ситуацію бурхливе зростання міста Ростова з передмістями. Для порівняння наведемо такі дані: станом на 1875 р. у місті налічувалося 60 тис. населення, а на 1878 р. – уже близько 76 тис. і, крім того, ще 50 тис. приїжджих на літній сезон.

Зрозуміло, що на таку кількість людей склад поліції в Ростові-на-Дону був незадовільним: 91 поліцейський, причому для супроводу арештантів, чергування при трьох поліцейських частинах, поліцейському управлінні та кордегардії та з інших справ використовувалося щоденно 60 чол., а для зовнішнього спостереження залишався 31 поліцейський [15, л. 35-36]. До цього додамо, що в 1878 р. одному поліцейському служителю підпорядковувалася площа, більша, ніж в інших містах – таких як Харків, Київ, Одеса, Самара, Казань, Миколаїв. Але нижніх чинів поліції в Ростові в 1878 р. нараховувалося в 4 рази менше, ніж, наприклад, в Одесі [15, л. 137].

Губернатор Іван Миколайович Дурново звертався до МВС із проханням про видачу коштів на посилення складу поліції в Ростові та передмістях по зовнішній частині – на 30 кінних стражників [15, л. 33 зв.]. «Лише цією мірою можна буде поставити Ростовську поліцію в можливість успішного виконання покладених на неї обов'язків», – підкреслював він [15, л. 34].

Таким чином, 8 серпня 1878 р. на Особливій нараді було прийнято рішення про посилення поліції в Ростові-на-Дону. Хоча слід зазначити, що в плани губернатора входило й посилення поліції Катеринослава, посаду Азова та інших міст губернії. Міністерство постановило виділити кошти на посилення складу Ростовської поліції шляхом введення посад 26 околочних наглядачів, 25 кінно-поліцейських стражників і 80 поліцейських служителів та збільшити утримання чинам поліції.

Складною була ситуація і в губернському місті Катеринославі, адже поліція тут була вкрай слабкою через те, що кількість поліцейських не відповідала темпам зростання міста. Міське поліцейське управління самостійно збільшувало склад поліції за рахунок місцевого бюджету. Відчувалася потреба в кінній поліцейській варті.

На той час існуюча поліцейська команда в Катеринославі налічувала 52 особи, але цього було недостатньо для того, щоб стежити за всіма подіями в місті. До того ж 32 поліцейських із 52 щодня знаходилися на чергуванні, займалися перевезенням арештантів та іншими справами в частині. Таким чином, тільки 20 чоловік виконували обов'язки зі спостереження за порядком. У місті також були дислоковані 25 тис. військових, які в разі необхідності могли виступити на допомогу поліції для розгону демонстрацій та народних хвилювань, але в інший час вони були звичайними громадянами, які також доставляли клопіт місцевій поліції [15, л. 30]. Крім того, влітку робочі, що перепливали пороги на барках і плотах і, бувало, застрягаючи на Дніпровських порогах, висаджувалися на берег у місті. Їх кількість дорівнювала близько 20 тис., що вимагало особливого нагляду з боку поліції [15, л. 30 зв.]. Губернатор просив МВС посилити поліцію міста двадцятьма кінними стражниками, але отримав відповідь: коштів у державній скарбниці на це немає. Згодом необхідні посади були введені за рахунок місцевого бюджету.

Розвиток торгівлі та ремісництва потребував посилення штату

поліції в посаді Азові Ростовського повіту. Адже, за статистичними даними, станом на 1878 р. в Азові проживало 15 300 чоловік. Тут розташовувалися такі установи, як міська та міщанська управи, реміснична управа, поштова контора, телеграфна станція, 2 прогімназії (чоловіча і жіноча), 2 початкових училища, камери мирового судді, судового слідчого, судового пристава, 2 контори нотаріусів, контора митного наглядача, 7 хлібних торгових контор, міська лікарня, арештантський будинок і поліцейська кордегардія, де постійно знаходяться арештанти; через Азов пролягав поштовий тракт у Кубанську область [16, л. 1 зв.].

Тут були 3 церкви, єврейський молитовний будинок, 1757 приватних будинків, 8 товариств із різних потреб, 14 рибних заводів, свічковий завод, 4 цегляних заводи, 2 шкіряних, винокурний, борошномельний паровий млин, 18 вітряних млинів, олійниця, 2 лазні, 3 готелі, 18 харчевень, 26 питних закладів, 3 оптових склади вина, 10 рейкових льохів, 4 дігтярних склади, 78 хлібних магазинів, 125 торгових лавок, 7 місцевих пристаней, 2 циркульні, 15 кузень та інші заклади [16, л. 1].

До 1862 р. в Азові існувала міська поліція на чолі з городничим, а після введення «Тимчасових правил» у посаді залишився один поліцейський наглядач, у підпорядкуванні якого знаходилися 10 вільнонайманих поліцейських служителів. Платня наглядача призначалася із коштів скарбниці, а утримання поліцейських служителів, їх одяг – із власних витрат посаду Азова.

Поліцейські були не в змозі виконувати обов'язки по зовнішній частині, оскільки постійно несли варту при арештантах у поліцейській кордегардії: супроводжували їх до камер мирового судді та слідчого і назад.

При виявленні більш важливих злочинів (особливо політичного характеру, сліди яких уже були зафіксовані в Азові при затриманні осіб, підозрюваних в участі в антиурядовій пропаганді) азовська поліція діяла ще некомпетентніше [16, л. 2 зв.]. Азовське міське громадське управління, переконуючись у недостатності засобів, запропонованих існуючою в Азові поліцією, клопотало про заснування в Азові посади поліцейського пристава, а також помічника пристава, і тільки брак міських коштів (через торгово-промислової кризи) не дозволяв це здійснити.

Між тим усі ці недоліки заважали наведенню порядку, тому Катеринославський губернатор подав клопотання щодо тимчасово-

го (до кінця кризового періоду) посилення азовської поліцейської команди чотирма кінними і шістьма пішими поліцейськими служителями за рахунок коштів скарбниці, а також про збільшення канцелярських коштів поліцейському наглядачеві «хоча б до 200 крб» [16, л. 3]. Також губернатор просив виділити кошти для посилення поліцейської команди: на утримання кожного кінного служителя з обмундируванням і на утримання коня та пішим поліцейським служителям [16, л. 3 зв.]. Але міністерством клопотання не було задоволено, тож місцевим підприємцям не залишалось нічого іншого, як за власний рахунок утримувати додатковий поліцейський штат у посаді. Оцінивши масштаби загрози та фінансові можливості, МВС вирішило посилити поліцейський штат лише в місті Ростові, а питання щодо посилення поліції в Катеринославі та посаді Азові залишити на розсуд місцевої влади.

Таким чином, із середини 70-х рр. XIX ст. МВС усвідомлювало необхідність посилення поліції в деяких районах Катеринославської губернії, але не виділяло достатньо коштів на оптимізацію діяльності поліції у проблемних районах. На перший план виходили міста, де набирала обертів антиурядова діяльність, при цьому не приділялася увага іншим проблемам міст – зростанню населення, а разом із тим і збільшенню кримінальної злочинності. Подальше розширення штату міської поліції Катеринославської губернії продовжилось лише у 80-х рр. XIX ст.

Бібліографічні посилання

1. **Самойленко Е. А.** Киевская городская полиция в середине XIX – начале XX в. : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Самойленко Е. А. ; Ун-т внутр. дел. – К., 2000.
2. **Самойленко Е. А.** Киевская городская полиция в середине XIX – начале XX в. / Е. А. Самойленко. – К., 2000.
3. **Петровський В. М.** Становлення та розвиток міської поліції у Російській імперії у другій половині XVIII – на початку XX ст. (на матеріалах Одеси) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Петровський В. М. ; Одес. нац. юрид. акад. – О., 2007.
4. **Гомонова С. А.** Полицейские учреждения Самарской губернии в 1851–1917 гг. : автореф. дис. ... канд. ист. наук : 07.00.02 / Гомонова С. А. ; Ульянов. гос. ун-т. – Ижевск, 2012.
5. **Горлова Н. И.** Полиция российской провинции в XIX веке: на примере Курской губернии : автореф. дис. ... канд. ист. наук : 07.00.02 / Горлова Н. И. ; Курс. гос. ун-т. – Курск, 2005.

6. **Сысуев Ю. Б.** Полиция Симбирской губернии во второй половине XIX века : автореф. дис. ... канд. ист. наук : 07.00.02 / Сысуев Ю. Б. ; Гос. учреждение «Науч.-исслед. гуманитарный ин-т при правительстве респ. Мордовия». – Саранск, 2002.
7. **Холод Ю. А.** Загальна поліція Російської імперії в Україні у 1862–1905 рр. : автореф. дис. ... канд. юрид. наук / Холод Ю. А. – Х., 2002.
8. **Ярмыш А. Н.** Карательный аппарат самодержавия на Украине (1895–1917 гг.) : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.01 / Ярмыш А. Н. ; Харьк. юрид. ин-т. – Харьков, 1991.
9. **Ярмыш А. И.** Наблюдать неотступно ... Административно-полицейский аппарат царизма и органы политического сыска в Украине в конце XIX – начале XX века / А. И. Ярмыш. – К., 1992.
10. **Ярмиш О. Н.** Каральний апарат самодержавства в Україні в кінці XIX – на початку XX ст. : монографія / О. Н. Ярмиш. – Х., 2001.
11. История полиции дореволюционной России : сб. док. и материалов по истории государства и права : учеб. пособие / сост.: В. М. Курицын, Р. С. Мулукаев, В. П. Коряков ; отв. ред. В. М. Курицин. – М., 1981.
12. История полиции России : краткий ист. очерк и основные док. : учеб. пособие / В. М. Курицын, В. В. Альхименко, В. П. Коряков и др. ; под ред. В. М. Курицына. – М., 1998.
13. Полиция и милиция России: страницы истории. – М., 1995.
14. **Высоцкий И. П.** Санкт-Петербургская столичная полиция и градоначальство, 1703–1903 : краткий ист. очерк / И. П. Высоцкий. – СПб., 1903.
15. Российский государственный исторический архив. – Ф. 1286, оп. 39, д. 26, л. 533.
16. Российский государственный исторический архив. – Ф. 1286, оп. 39, д. 71, л. 8.

Надійшла до редколегії 17.11.2012 р.